

גנזי קדם

שנתון לחקר הגניזה

גנזי קדם

שנתון לחקר הגניזה

כרך

מ

תשע"ג

העורך

י' צבי שטמפפר

ועדת המערכת:

חגי בן־שמאי (האוניברסיטה העברית בירושלים), מנחם בן־ששון (האוניברסיטה העברית),
ירחמיאל ברודי (האוניברסיטה העברית), י' צבי שטמפפר (מכון בן־צבי)

מועצת מערכת בינלאומית:

יעקב אלמן (אוניברסיטת ישיבה), ג'יימז דיאמונד (אוניברסיטת וטרלו),
נחמן דנציג (בית המדרש לרבנים באמריקה), מרק ר' כהן (אוניברסיטת פרינסטון),
מנחם כהנא (האוניברסיטה העברית), שרה סטרומזה (האוניברסיטה העברית),
מרדכי ע' פרידמן (אוניברסיטת תל־אביב), סטפן ק' רייף (אוניברסיטת קיימברידג')

עיצוב העטיפה והסדרה: דבורה ליפשיץ
עריכה לשונית: יחזקאל חובב
הבאה לדפוס: אביחי גמדני
עימוד והדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים
הפקה: מיכאל גלצר

בעטיפה:

Ms. CUL T-S 16.378

מודפס באדיבות מועצת המנהלים של ספריית אוניברסיטת קיימברידג'

נדפס בישראל

גנזי קדם מופק בידי מכון בן־צבי של יד יצחק בן־צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים עבור פרויקט פרידברג
לגניזה.

© כל הזכויות שמורות לפרויקט פרידברג לגניזה.

ISSN 1565-7353

להזמנות:

יד יצחק בן־צבי, ת"ד 7660, ירושלים 91076, bookstore@ybz.org.il

תוכן עניינים

חלק עברי

7	דבר המערכת
9	הנחיות להגשת כתבי יד
13	'בלא אשה': גלגוליה של רשימה מדרשית והתקבלותה של ספרות התנחומא-יילמדנו יכין אפשטיין ומשה לביא
51	שריד אנונימי מהלכות דיינים בערבית-יהודית נרי ישעיהו אריאל
83	הוראה לחלוקת לחם לנזקקים ולבעלי תפקידים בכתב ידו של הרמב"ם אמיר אשור
95	'פירוש מילים ממסכת שבת' לרב שרירא גאון דן גרינברגר
141	בין סיציליה למזרח לאחר הגירוש של 1493 אברהם דוד
169	שיטות הגאונים בסוגיית תנאי כפול מאיר ליכטנשטיין
183	תרומתה של מסורת התלמוד בשאלתא מן הגניזה לחקר עריכת בבלי סוכה רבין שושטרי

חלק לועזי

תעודות חדשות מהגניזה: שלושה קטעים אודות רפואה מעשית במצרים בימי הביניים

*9

אמיר אשור ואפרים לב

*36

תקצירי המאמרים העבריים

שיטות הגאונים בסוגיית תנאי כפול

מאיר ליכטנשטיין

א. פתיחה

במסגרת חטיבת משניות במשנה, קידושין פרק ג, העוסקת במקרים של קידושין שנעשו על תנאי, המשנה (ג, ד) מביאה הלכה בשם ר' מאיר שיש לכפול את לשון התנאי.¹ הוא ביסס הלכה זו על תפיסה שיש לנסח את לשון התנאים בתבנית דומה לזו של לשון התנאי שהתנה משה רבנו עם בני גד ובני ראובן, שבה ציין משה במפורש את שתי האפשרויות העתידיות: 'אם יעברו' ו'אם לא יעברו'. במרחבי ספרות הראשונים מצוטטת שיטת גאונים שפסקה להלכה כרבי מאיר, אם כי הגבילה דרישה זו למקרים של גיטין וקידושין בלבד.² ראשונים נשאו ונתנו בשיטת הגאונים בכל מרכזי התורה הגדולים של ימי הביניים – באנדלוסיה, בצרפת, באשכנז ובפרובנס.³ יש מהם שאימצו את השיטה

* המאמר מבוסס על עבודת גמר לתואר שני שכתבתי בהנחיית מורי פרופ' ירחמיאל ברודי, 'שיטות הגאונים ודיוני הראשונים על תנאי כפול בדיני ממונות', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ג. פרופ' ברודי הוא שמסר לי בשעת כתיבתה של העבודה על קיום קטעי הגניזה של 'ספר התנאים'. אני מודה לפרופ' ברודי על ההנחיה, וכן על התורה שלמדתי ממנו במשך שנים רבות, שקצתה משוקע במאמר זה. מאז כתבתי את העבודה עברו כעשר שנים, וכבר חשבתי שהדברים לא יתפרסמו. ברם, בעקבות פרסום מאמרו של יהודה צבי שטמפפר: "צ' שטמפפר, 'דרישות צורניות של תנאי בגט: לשיטת רב שמואל בן חפני גאון', גנזי קדם, ז' (תשע"א), עמ' 209–225, הדין בסופו בקצרה בדברי הגאון על תנאי כפול, הגעתי להבנה שאי פרסום הדברים מונע טוב מקהל החוקרים והלומדים. אף פרסום ספר הגירושין של ר' שמואל בן חפני מאפשר הבנה טובה יותר של הקטעים מ'ספר התנאים' שעסקתי בהם. ראה: הנ"ל, ספר הגירושין לרב שמואל בן חפני גאון סורא, ירושלים תשס"ט. לקראת פרסום החומר בדקתי מחדש את הדברים ועדכנתי אותם. אני מודה לד"ר שטמפפר על עידודו לפרסום המאמר.

- 1 ר' מאיר קובע שיש לנסח את לשון התנאי במטבע לשון כפול, דהיינו לנסח את האפשרות שהתנאי יתקיים יחד עם ניסוח מפורש של האפשרות שהתנאי לא יתקיים (אם x אז y, ואם לא x אז לא y).
- 2 בלשונו של הרמב"ם (אישות ו, יד): 'יש מקצת גאונים אחרונים שאמרו שאין אדם צריך לכפול תנאו אלא בגיטין וקידושין בלבד אבל בדיני ממון אינו צריך לכפול'. וראה גם רמב"ם, זכיה ומתנה ג, ת.
- 3 אני מפנה בקיצור לחיבורים מרכזיים בספרות הראשונים שדנו על אודות השיטה. לדין באנדלוסיה, ראה: תשובת הר"י, בתוך: תשובות הגאונים הרכבי – זכרון לראשונים וגם לאחרונים, ברלין תרמ"ז, סימן קנז, ודברי הרמב"ם (לעיל, הערה 2). לדין בצרפת, ראה: פירוש הרשב"ם לבבא בתרא קלז ע"ב, ד"ה 'ואם לאו'; תשובת רבנו תם שהדפיס הרב י' קאפח, 'תשובות רבינו יעקב מרומרוג (רבינו תם)', קובץ על יד, ז' (תשכ"ח), עמ' 87; דברי הר"י הזקן בתוספות, קידושין מט ע"ב, ד"ה 'דברים שבלב

גנזי קדם ט' (תשע"ג)

ויש שדחו אותה מפאת קשיים שמצאו בה.⁴ המידע הביבליוגרפי בספרות הראשונים כה ברור, עד שבבית מדרשו של המהר"ם מרוטנבורג הצביעו על זהותו של בעל השיטה – רב שמואל בן חפני.⁵ לאור תמונת מצב בהירה זו דומה היה שהנושא מוצה. ברם, כמו במקרים נוספים, הגניזה הקהירית אינה מפסיקה להפתיע אותנו. מתוך אוצרות הגניזה זוהו קטעים מ'ספר התנאים' של ר"ש בן חפני, והתברר שהשיטה מופיעה בחיבור זה. העיין בדברים במקורם שופך אור חדש הן על זהות בעל השיטה הן על תוכנה, והוא מאפשר קריאה חדשה גם במקורות נוספים המתייחסים לגישתו של 'ספר התנאים'. השיטה מופיעה בשני קטעי גניזה של 'ספר התנאים'.⁶ הקטע הראשון מצוי באוסף פירקוביץ (להלן: קטע פירקוביץ).⁷ הקטע השני מצוי בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק, אוסף אדלר (להלן: קטע אדלר).⁸ את קטע פירקוביץ פרסם לאחרונה צבי

- אינם דברים'. לעיקרי הדיון באשכנז, ראה: הגהות מיימוניות, הלכות אישות, פרק ו, סימן ה; ראב"ה, סימן אלף וכו, מהדורת ד' דבליצקי, בני ברק תשס"ה, ג, עמ' תיא-תיג; אור זרוע, ג, ירושלים תרמ"ז, פסקי בבא מציעא, סימן שא. לדיון בפרובנס, ראה: פירוש הראב"י לבבא בתרא קלז ע"ב, בתוך: שיטת הקדמונים לבבא בתרא, ב, מהדיר מ"י בלוי, ניו יורק תשמ"ב, עמ' רצ; השגת הראב"ד על הרי"ף, לז ע"ב ברב אלפס לגיטין; תשובות הראב"ד, בתוך: תשובות ופסקים, מהדורת הרב י' קאפח, ירושלים תשכ"ד, סימנים כה-כו; השגות הראב"ד על הרמב"ם, זכיה ומתנה ג, ח.
- 4 דיני הראשונים סובבים סביב שני צירים מרכזיים. ציר אחד הוא זיהוי הקטע התלמודי המשמש מקור לשיטה והסבר החילוק שבין תנאי בגיטין ובקידושין לבין תנאי בדיני ממונות. ציר אחר הוא בירור השאלה כיצד ניתן לצמצם את כפילת התנאי לגיטין ולקידושין בלבד, והרי הדרישה לכפול את התנאי מושתתת על תנאי בני גד ובני ראובן שהיה מקרה של ממון. ראה רמב"ם, אישות ו, יד: 'ואין ראוי לסמוך על דבר זה, שכפילת התנאי עם שאר הארבעה דברים מתנאי בני גד ובני ראובן למדו אותן חכמים "אם יעברו בני גד וגו' ואם לא יעברו", ותנאי זה לא היה בגיטין ולא בקדושין'.
- 5 הגהות מיימוניות ומרכזי. ראה: הגהות מיימוניות, הלכות אישות, פרק ו, סימן ה; מדרכי לסוכה, סימן תשנח, מהדורת מדרכי השלם על מסכת סוכה, מהדירים י' הורוביץ, א"צ הכהן וי' פפא, ירושלים תשמ"ט, עמ' קמח-קמט.
- 6 א"א הרכבי היה החוקר הראשון שהודיע על קיומו של 'ספר התנאים'. ראה: א"א הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים – חלק ראשון: זכרון לראשונים, מחברת שלישית: זכרון הגאון רב שמואל בן חפני וספריו, פטרבורג התר"ם (נדפס לראשונה בהמשכים תחת השם 'מאסף נדחים' בתוך המליץ והשחר בשנים תרל"ח-תרל"ט; דפוס צילום: ירושלים תש"ל). הרכבי אף מצא קטעים ממנו, ראה בהערה הבאה.
- 7 כ"י RNL, Yevr.-Arab. I 2938. א"א הרכבי זיהה את קטע פירקוביץ כחלק מ'ספר התנאים', וכתב על כך במבוא לספר הירושות, תוך שהוא מצטט חלק מן הקטע העוסק בהגבלת הצורך לכפול את התנאי לגיטין ולקידושין בלבד. ראה: א"א הרכבי, 'הקדמה', ספרי רבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, חלק תשיעי, ספר הירושות, מהדיר י' מיללער, פאריס תרנ"ז, עמ' xxxviii.
- 8 כ"י ENA 2572.24-25. לתיאור כתב היד ראה: נ' דנציג, קטלוג של שרידי הלכה מגניזת-קאהיר באוסף א"נ אדלר שבספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק וירושלים תשנ"ח, עמ' 79. ש'

שטמפפר,⁹ וקטע אדלר מתפרסם כאן לראשונה, יחד עם ניתוח הממצאים העולים מצירוף שני הקטעים יחדיו.

ב. הקטעים על הגבלת תנאי כפול ב'ספר התנאים'

טרם ניגש לעיין בקטעים, נעיר בקצרה על היחס ביניהם. קטע אדלר מכיל פסקה מתוך הפרק הרביעי של ספר התנאים: 'האופנים שמתייחדים לכמה מן התנאים ולא לאחרים'. פרק זה נמצא באופן חלקי גם בקטע פירקוביץ אלא שהוא קטוע בחלק העוסק בכפילת התנאי.¹⁰ בקטע פירקוביץ השתמר חלק מן הפרק השני של 'ספר התנאים', שבו עוסק ר' שמואל בן חפני בהיקף החובה לכפול את התנאי, במסגרת דיונו על אודות הפסיקה בתנאי כפול. כדי לאפשר לקורא לעקוב אחרי ניתוח הקטעים, אביא תחילה את תרגומו של שטמפפר לקטע פירקוביץ ולאחריו את קטע אדלר.¹¹

בקטע פירקוביץ, דף 5ב, נכתב:¹²

וכבר נאמר שראש הישיבה הפיומי זצ"ל אמר: 'אכן איננו צריכים תנאי כפול אלא בגיטין ובקידושין בלבד'.

ומן העיון אנו מסיקים שהם לא חייבו תנאי כפול אלא בדברים מסוימים בגטין ובמה שיש בדינם, וזה כגט שכיב מרע, אשר בזמן מחלתו החליט לכתוב לאשתו

אברמסון הודיע על גילוי הקטע הזה אך לא פרסם אותו. ראה: ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 234.

9 ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 223–224. אני מודה לד"ר שטמפפר על הרשות להביא את הקטע בתרגומו.

10 גם סדר הדפים בקטע פירקוביץ השתבש, והשתרבב לתוכו עמוד מתוך ספר המשכון. שטמפפר פרסם חלק מן הקטע מתוך ספר המשכון. ראה: י"צ שטמפפר, 'סמכות המחבר והקנון ההלכתי בתקופת הגאונים', הקנון הסמוי מן העין: חקרי קנון וגניזה, בעריכת מ' בן-ששון ואחרים, ירושלים תשע"א, עמ' 214–215.

11 היות ששטמפפר פרסם את המקור הערבי יחד עם התרגום, הסתפקתי כאן בהבאת התרגום בלבד. לעיון במקור הערבי, ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 223–224.

12 סימני ההדגרה הם כדלהלן:

() סוגריים עגולים לציון מחיקה;

([]) סוגריים עגולים ולאחריהם רבועים: תיקון טעות בכתב היד;

[...] סוגריים רבועים לציון קרע או טשטוש בכתב היד של שלוש אותיות ומעלה;

{ } סוגריים מסולסלים: השלמה של מה שנשמט בכתב היד.

גט כדי שאם ימות תהיה היא פטורה מן הייבום ואם יבריא תהיה מותרת לו אם הוא כוהן, אזי עליו לכתבו ולמסרו לה על פי התנאים אשר תיאר אותם: 'אתקין שמואל בגטא דשכיב מרע אם לא באתי לא יהא גט'¹³ ואם מתתי יהא גט'.
 והתארך הדיון בזה, והבהיר רבא את הדברים, כפי שאמר: 'אלא אמ' רבא הכי קאמ' אם לא באתי לא יהא גט'¹⁴ ואם מתתי יהא גט ואם {לא} מתתי לא יהא גט (ואם מתתי יהא גט)¹⁵.
 ותקנת שמואל, יחד עם הבהרת רבא, (לא) [לו],¹⁶ מורים על כך שההלכה הייתה לדעתם כר' מאיר בתנאי כפול.

- 13 נוסח הגאון 'אם לא באתי לא יהא גט' הוא נוסח קשה וטעון ליבון. לפנינו, בעדי הנוסח השונים של בבלי גיטין (כ"י פירקוביץ 187, אוקספורד 368, וטיקן 130, וטיקן 140, מינכן 95), הנוסח בדברי שמואל הוא 'אם לא מתי לא יהא גט'. בנוסח של ר' שמואל בן חפני לא ברור למה התנגד רבא לפי נוסח המקורי של דברי שמואל, שהרי אין שם פורענות.
- 14 אף בנוסח דברי רבא כפי שמביא ר"ש בן חפני חוזר הביטוי 'אם לא באתי'. גם כאן, הנוסח חורג מכל עדי הנוסח (הנזכרים בהערה הקודמת), ושם הנוסח בדברי רבא הוא: 'אם לא מתי לא יהא גט, ואם מתי יהא גט, אם לא מתי לא יהא גט'. האפשרות של 'אם לא באתי' אינה נזכרת כלל בדברי רבא לפי נוסח אותם עדים. אף כאן הנוסח של ר' שמואל בן חפני נראה זר. לאחורונה פרסם שטמפפר, מתוך קטע גניזה אנטונין 921 (RNL, Yevr. III B 921, fol. 1), חלקים של פרק כד של ספר הגירושין. הפרק עוסק בדין תנאי בגט שכיב מרע, ור"ש בן חפני מצטט בתחילתו את הסוגיה בגיטין עה ע"ב, העוסקת בתקנת שמואל. תחילתו של הקטע חסרה ולא שרד ממנו הנוסח של הגאון לתקנת שמואל עצמה. נוסח הקטע בתיקון של רבא לתקנת שמואל תואם את הנוסח בכתבי היד של הסוגיה: 'אלא אמר רבא: אם לא מתי לא יהא גט, ואם מתי יהא גט, ואם לא מתי לא יהא גט'. ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל), הערה כוכבית), עמ' 212.
- 15 נוסח ר' שמואל בן חפני בדברי רבא השתבש, והצעת ההגהה מקרבת אותו במידת האפשר לנוסח בספר הגירושין ובכתבי היד של הסוגיה (ראה בהערה הקודמת).
- 16 לפי נוסח כתב היד, ר' שמואל בן חפני פוסק נגד שיטת ר' מאיר. ברם קשה לקבל זאת, משום שלכאורה תקנת שמואל והדיון של רבא בדבריו מורים דווקא על אימוץ שיטת ר' מאיר. ואכן, כך כתב הגאון עצמו בספר הגירושין, פרק כד. ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל), הערה כוכבית), עמ' 213. בנוסף לכך, הגאון עצמו פסק כר' מאיר בספר התנאים, פרק ג. ראה: שטמפפר, שם, עמ' 218. וראה בהמשך, בקטע אדלר, שאף בו הגאון פוסק כר' מאיר. לכן, מסתבר שיש להגיה את הקטע כאן כפי שעשה שטמפפר, וכך יעלה אף ממנו שהלכה כר' מאיר. ראה: שטמפפר, שם, עמ' 223.

עתה נעבור לקטע אדלר, המתפרסם כאן לראשונה (עמ' 24):

תרגום ²⁰	המקור הערבי
<p>וכבר קדם בדברנו שהוא משמש בתנאי גיטין והדומה להן וזה מה שהראתה הראיה בגט שכיב מרע והדומה לו.</p>	<p>וקד תקדם פי כלאמנא אנה מסתעמל פי שרוט אל גיטין ומא גרי מגריהא ודאך מא דלת אלדלאל עליה בגט שכב מרע ואשבאהה:</p>
<p>ואם יאמר אדם האם לא אמרו ר' מאיר אומ' כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי, וזה נאמר בלשון כללית. ואם כן מדוע [הזכרתם] אותו במה שהזכרתם ולא בזולתו?</p>	<p>פאן קאל קאיל אן ליס¹⁷ קד קאלו רב¹⁸ מאיר אומ' כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי והו מקול בלפט' אל עמום: פלם [דכר]תמוה במא דכרתמוה דון גירה</p>
<p>אמור לו שצריך להגביל את האמירות הכלליות שבכתובים ושבמסורות כאשר התאמתה ההוכחה {להגבלתם. וכאשר התאמתה ההוכחה} אשר הקדמנו להגבלת ר' מאיר, עלינו לפסוק שהוא מוגבל אף על פי שהמאמר בא באופן כללי.</p>	<p>קיל לה אנה יגב תכ'ציץ אלעמום פי אל נצוץ ואלאכבאר אדא צחת אלדלאלה {פי תכציהא ואדא צחת אלדלאלה¹⁹} אלתי קדמנאהא בתכציי ר' מאיר וגב אן נחכם בתכציהא ואן יתרא אלקול בעמומה:</p>

ג. ניתוח הקטעים ב'ספר התנאים'

מן העיון בקטעים מקוריים אלה עולים כמה דברים חדשים, ומקצת הניסוחים המעורפלים בקטע פירקוביץ מתבהרים מן ההשוואה לקטע אדלר. קטע פירקוביץ שופך אור על זהות הגאון שחידש את השיטה המצמצמת את הדרישה לכפול את התנאי לגיטין ולקידושין: ראש הישיבה הפיומי – רב סעדיה גאון.²¹

ברם, חשיבות העיון בקטעים אינה מצטמצמת לידיעה זו בלבד. שטמפפר עמד על

17 במקבילה בכ"י פירקוביץ: 'אוליס', וכן מסתבר.

18 במקבילה בכ"י פירקוביץ: ר'.

19 הושלם על פי המקבילה בקטע פירקוביץ, ונראה שנשמט מפני הדומות.

20 התרגום נעשה בידי ידידי ד"ר חנוך גמליאל ושולבו בו הצעות תיקון של ד"ר שטמפפר, ותודתי נתונה להם.

21 כבר עמדו על כך הרכבי (לעיל, הערה 7) ואברמסון. ראה: ש' אברמסון, 'רבנו ברוך ב"ר שמואל הספרדי',

כך שבקטע פירקוביץ ישנה עמימות בפרשנות המשפט: 'ומן העיון אנו מסיקים שהם לא חייבו תנאי כפול אלא בדברים מסוימים בגיטין ובמה שיש בדינם וזה כגט שכיב מרע...'. שטמפפר מעיר: 'מן ההקשר קשה להכריע אם המשפט הבא הוא של רס"ג או של רשב"ח. אם הוא של רשב"ח, נראה שפוסק כרס"ג, אך אפשר להבין שהוא מצמצם יותר את הצורך בתנאי כפול ומחייב רק בגיטין, וגם בהם – במקרים מסוימים'.²² והנה, ניסוח דומה חוזר גם בהמשך החיבור בקטע אדלר: 'וכבר קדם בדברנו שהוא משמש בתנאי גיטין והדומה להן וזה מה שהראתה הראיה בגט שכיב מרע והדומה לו'. קטע זה, כקודמו, מדגיש את צמצום החיוב לכפול את התנאי לגיטין ואינו מזכיר קידושין כלל. אף הוא מדגיש שמקור הדברים הוא בתקנת שמואל בגט שכיב מרע, ומציין במפורש שהדין אינו מוגבל לגט שכיב מרע בלבד אלא חל גם במקרים שיש בהם דמיון לגט שכיב מרע, ללא ציון ברור של הגבולות וההגדרה של המקרים הדומים. עם זאת, אני מדגיש שלא ניתן להכריע חד משמעית בדבר מפאת עמימות לשונו של ר"ש בן חפני. אכן, תחילת המשפט 'בתנאי גיטין והדומה להן' יכולה להתפרש כמוסבת על גיטין וקידושין, ואז הביטוי 'והדומה להן' רומז לקידושין. עם זאת, החזרה הכפולה של ניסוח דומה, המדגיש את צמצום החיוב לכפול את התנאי לגיטין ללא הזכרה מפורשת של קידושין, יחד עם הניסוח בסיום הדברים 'בגט שכיב מרע והדומה לו', מחזקים לדעתי את הקו הפרשני הרואה בדברי הגאון שיטה המגבילה את כפילת התנאי למקרים מסוימים של גט אך לא לקידושין.²³

חיזוק לקריאה זו ב'ספר התנאים', המצמצמת את הדרישה לכפול את התנאי למקרים מסוימים של גט בלבד, ניתן להביא ממקורות שונים מן המאה האחת עשרה,

בר אילן, כו-כז (תשנ"ה), עמ' 65, הערה 30. גם שטמפפר עמד על כך. ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 224.

22 שטמפפר, שם, עמ' 224, הערה 51. אף אני כבר הערתי על כך בעבודת הגמר (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 79-80.

23 אני נוטה לחשוב שב'ספר התנאים' מופיעות שתי שיטות – שיטת רס"ג הדורשת לכפול את התנאי בגיטין ובקידושין, ושיטת ר"ש בן חפני שצמצמה את הדרישה לכפול את התנאי למקרים של 'גט שכיב מרע והדומה לו'. ברם, אין לשלול את ההצעה שהעלה שטמפפר (בדבריו שצוטטו לעיל, בתחילת סעיף ג), שהמשפט על אודות ההגבלה לגט שכיב מרע הוא על פי שיטת רס"ג. לפי הצעה זו, אין מדובר בשתי שיטות של גאונים שונים אלא בשני שלבים בדברי רס"ג עצמו. בין כך ובין כך, לפי שתי ההצעות מופיעות ב'ספר התנאים' שתי שיטות. לפיכך, אף שאני מתייחס בהמשך המאמר לשיטת רס"ג ולשיטת ר' שמואל בן חפני, הקורא הזהיר יכול ליישם את הדברים גם לפי האפשרות שמדובר בשני שלבים בדברי רס"ג.

המתייחסים לשיטת הגאונים אך מציינים את הגבלת החיוב לכפול את התנאי לגיטין ואינם מזכירים קידושין.

מקור אחד הוא פירושו של רב נתן אב הישיבה למשנה קידושין, המזכיר במפורש את הקטע הנזכר מתוך 'ספר התנאים':²⁴

תרגום ²⁵	המקור הערבי
אמר ר' שמואל בן חפני בספר התנאים:	קאל ר' שמואל בן חפני פי כתאב אלשרוט:
זה כולל בתנאי הגיטים: אם מתי יהא גט ואם לא מתי לא יהא גט, אם באתי מכאן ועד יום פלוני הרי זה אינו גט ואם לאו הרי זה גט.	הד' יתצ'מן פי שרוט אלגטים אם מתי יהא גט ואם לא מתי לא יהא גט אם באתי מכאן ועד יום פלוני הרי זה אינו גט ואם לאו הרי זה גט.

אסף משער בהערותיו לטקסט, שמובאה זו מן הפירוש לקידושין ג, ד, עוסקת בקביעת התחומים שדרוש בהם תנאי כפול. וכך הוא כותב: 'כונתו, כנראה, דלא בעינן תנאי כפול אלא בגיטין וקדושין ולא בדיני ממונות'.²⁶ במילה 'כנראה' רמז אסף לכך שהמובאה עמומה ואין ביטחון מלא שזהו הפירוש שלו. ואכן, משזכינו לעיין עתה ב'ספר התנאים' במקור, נראה שאפשר להציע הסבר אחר לדברים. דומה שלא השיטה המחייבת לכפול את התנאי בגיטין ובקידושין מצוטטת כאן אלא השיטה המצמצמת את הדרישה לכפול

24 ראה: ש' אסף, 'פירוש ששה סדרי משנה לרבינו נתן אב הישיבה', קרית ספר, י (תרצ"ג-תרצ"ד), עמ' 528 (=ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשכ"ז, עמ' שה). אסף מציין בדברי המבוא שלו, שם, עמ' 382-383 (=תקופת הגאונים, עמ' רצד-רצה), שמאסף החיבור מדגיש בהקדמה לפירוש רב נתן שהוא צירף לפירושו של רב נתן פירושים וקטעים מחכמי ישראל נוספים. ברם, אסף כותב שם, עמ' 384, שקשה להבחין בין המקורות הספרותיים שרב נתן עצמו השתמש בהם לבין אלה שהוסיף המסדר האחרון. הואיל ויש אפשרות שמאסף החיבור הוא שהכניס את הקטע מ'ספר התנאים' ולא רב נתן עצמו, אשתמש מעתה בניסוח 'פירוש רב נתן' ולא אייחס את הדברים ישירות לרב נתן. אכן, אסף משער בעמ' 383 שהמאסף חתם את החיבור קודם פרסום פירוש המשנה לרמב"ם בשנת 1168. מאז מחקריו של אסף עוסק בחקר פירושו של רב נתן מנחם צבי פוקס, והוא בוחן את היחס בין דברי רב נתן עצמו לבין הוספותיו של מאסף החיבור. ראה: מ"צ פוקס, 'המשנה בתימן: כתוביד מפירוש רב נתן אב הישיבה', אסופות - ספר שנה למדעי היהדות, ח (תשנ"ד), עמ' קסא-קסז; הנ"ל, 'תשלום המלקט מפירוש רב נתן אב הישיבה למשנה', לראש יוסף - מחקרים בחכמת ישראל, תשורת הוקרה לרב יוסף קאפח, בעריכת י' טובי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 371-386.

25 התרגום הוא מן המאמר של אסף.

26 שם, עמ' 528, הערה 3.

את התנאי לגיטין בלבד.²⁷ דברי ר' שמואל בן חפני הובאו בפירוש רב נתן למשנה, קידושין ג, ד, שמובאים בה דברי רבי מאיר הדורשים לכפול את התנאי. נראה שדברי הגאון הובאו כדי לומר, שאף על פי שממיקום המשנה במסכת קידושין ברור שרבי מאיר עצמו דרש לכפול את התנאי בקידושין, הרי להלכה דבריו מתקבלים רק ביחס לתנאי גיטין. הדברים תואמים לחלוטין את דברי ר"ש בן חפני בקטע אדלר, שכתב כי אף שר' מאיר דרש לכפול את התנאי בקידושין, האמוראים פסקו כמותו רק בגיטין, כפי שמתברר מתקנת שמואל, שיש לכפול את התנאי רק במקרה של גט שכיב מרע והדומה לו.²⁸

מקור שני שנזכרת בו שיטה המגבילה את הצורך לכפול את התנאי לגט בלבד הוא בדברי השואלים את רב האי, בתשובתו שהתפרסמה בתשובות הגאונים החדשות, סימן קנג:²⁹

ילמדנו אדוננו הדין מה, כי יש מי שאומ' כי אין אדם צריך לכפול תנאו אלא בגט שכיב מרע בלבד כי דאתקין שמואל אבל לגבי עלמ' לא צריך והשטר (מקדים) [מקום] והנכסים לאב, ויש מי שאומ' כי הנכסים לבעל כי הלכה כר' מאיר שאומ' כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי, יפרש לנו אדונינו היאך חוק התנאים דעלמ' אם הם כחוק הגט או לא.

השואלים מציינים לדעה הסוברת שיש צורך לכפול את התנאי רק בגט שכיב מרע, ומסיימים את שאלתם בהצבת השאלה: 'היאך חוק התנאים דעלמ' אם הם כחוק הגט או לא'.

27 כתבתי 'לגיטין בלבד' משום שזהו הניסוח של פירוש רב נתן. ברם, יש מקורות שניסחו אחרת את היקף שיטתו של ר' שמואל בן חפני; ראה דיון על כך להלן בסמוך.

28 אברמסון (לעיל, הערה 21), עמ' 65, הערה 30, הציע ביאור אחר לדברי ר' שמואל בן חפני. לפי הצעתו, הקטע 'עוסק בדין הן קודם ללאו, ולא כהערה שם'. ביאור הדברים הוא, שמטרת הבאתם של שני מקרי התנאי הללו, שהלשון החיובית של התנאי מנוסחת בהם קודם לשלילתו, היא להדגים את העיקרון של הן קודם ללאו. אינני מקבל את הסברו של אברמסון, משום שביאורו אינו מתייחס כלל לחלק האומר 'זה כולל בתנאי הגיטים'. לפי ההסבר שלנו, משפט זה מתבאר היטב. זאת ועוד, אנחנו יכולים להצביע על ההתאמה בין דברי ר"ש בן חפני בחיבור ובין המובאה. התאמה זו מלמדת על נושא הדיון – המקומות הדורשים תנאי כפול. ואולם, אין בחיבור מקום שבו מובאים מקרים אלה כדי להדגים את העיקרון של הן קודם ללאו. אברמסון עצמו לא ראה את כ"י פירקוביץ, כפי שציינ בעצמו בהרצאה שנשא בשנת תשי"א. ראה: אברמסון (לעיל, הערה 8), עמ' 234, ולכן לא היה יכול לבדוק את גוף חיבורו של הגאון.

29 תשובות הגאונים החדשות, מהדיר ש' עמנואל, ירושלים תשנ"ה, עמ' 210.

מקור שלישי הוא בתשובת הרי"ף על משפטי התנאים בדיני ממונות.³⁰ נסתפק כאן בדברים הנוגעים להיקף הדרישה לכפול את התנאי – לשון השאלה ותחילת התשובה:

וששאלת בדין התנאים הנמצאים בגיטין הנצרכים להיות תנאי כפול והין קודם ללא ומעשה קודם לתנאי וכו'. החלוק בתנאים אלו בין הגיטין וזולתם. דין התנאים בגט מפורש בפרק מי שאחזו קורדיקוס הלכה הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז.

נשים לב ללשון השואלים: 'החלוק בתנאים אלו בין הגיטין וזולתם'. ב'גיטין' הכוונה לגט הניתן על תנאי.³¹ מתקבל אפוא הרושם שהשואלים מתייחסים לשיטה שדרשה לכפול את התנאי בגיטין בלבד. שאלתם היא מהו הדין ב'זולתם', דהיינו בתחומי הלכה נוספים. ההצעה שהשואלים עסקו בשיטה המגבילה את כפילת התנאי לגיטין בלבד עולה גם מתחילת לשון התשובה של הרי"ף: 'דין התנאים בגט מפורש בפרק מי שאחזו קורדיקוס'.³² אם כן, נקודת המוצא של התשובה היא עמדה המגבילה את הצורך לנסח כפי משפטי התנאים לגט בלבד.

נמצאנו למדים, שבכתבי חכמים מן המאה האחת עשרה הקרובים בזמן לר' שמואל בן חפני משוקעת שיטה המגבילה את הצורך לכפול את התנאי לגיטין בלבד ללא הזכרת קידושין. פירוש רב נתן אב הישיבה ציין במפורש ל'ספר התנאים', ומסתבר שאף השואלים את רב האי ואת הרי"ף שאבו את הדברים משם. נראה שמקורות אלה משקפים הבנה ש'ספר התנאים' הגביל את הצורך לכפול את התנאי לגיטין בלבד. הקביעה שהמקורות שהובאו כאן נשענו על 'ספר התנאים' מתחזקת מן הניסוחים המגוונים – ואף הסותרים – של המקורות הללו בכל הנוגע לזהות המקרים שיש צורך לכפול בהם את התנאי. פירוש רב נתן אב הישיבה, הכותב שהוא מצטט מתוך

30 תשובת הרי"ף מצויה בשני מקורות שונים: נוסח מקוצר של התשובה נמצא בשו"ת הרי"ף, מהדורת ליורנו תקמ"א, סימן לא, ובספר השטרות של הרי"ף ברצלוני (במסגרת דיונו על שטר ע' הוא שטר תנאי, במהדורת שז"ח האלברשטאם, ברלין 1898, עמ' 124), ונוסח מלא בתשובות הגאונים הרכבי (לעיל, הערה 3), סימן קנז. אצל הרכבי התשובה מצויה במקור הערבי (עמ' 70–71), והוא תרגמה לעברית (עמ' 299–300). תרגומו של הרכבי מובא כאן.

31 בשורה 1 נאמר: 'בדין התנאים הנמצאים בגיטין'. ניתן להבין שהכוונה לתנאים הנמצאים במסכת גיטין. ברם, לאור שורה 2, אני נוטה לפרש שאף כאן הכוונה לגיטין הניתנים על תנאי.

32 היכולת לשחזר שהשואלים את הרי"ף מתייחסים לשיטה המגבילה את כפילת התנאי לגט בלבד נשענת על המקור הערבי ועל תרגומו של הרכבי. ברם, בעדי הנוסח האחרים מופיע נוסח אחר ללשון השואלים. בנוסח מהדורת ליורנו, במקום 'החלוק... וזולתם', הנוסח הוא: 'אם צריך לאלו התנאים', ובספר השטרות: 'צריך לאלו התנאים או לא'.

'ספר התנאים', מציין לגט שכיב מרע ולמקרה נוסף של תנאי של 'אם לא באתי'. מסתבר שהוא כלל מקרה זה תחת מה שר' שמואל בן חפני ציין כ'דברים מסוימים בגיטין ומה שדומה להם בדין', אף שרב נתן לא ביאר במה הם דומים.³³ ברם, מכותרת הדברים משמע אחרת. פירוש רב נתן מביא בשם הגאון: 'זה מדבר בתנאי הגיטים'. פשוט דבריו היא שיש צורך לכפול את התנאי בכל גט הניתן על תנאי.

אף לשון השואלים את רב האי עמומה בנקודה זו. אם בתחילת הדברים שצוטטו לעיל הם מציינים 'כי אין אדם צריך לכפול תנאו אלא בגט שכיב מרע בלבד', הרי בסיום השאלה הם מסכמים: 'היאך חוק התנאים דעלמ' אם הם כחוק הגט'. לשון זו משתמעת לשני פנים. ניתן לפרשה כחוק של גט שכיב מרע שהוזכר קודם, אך היא גם ניתנת להתפרש כדרישה לכפול את התנאי בגיטין הניתנים על תנאי. אם פירוש זה מתקבל, הרי שתמונת הדברים דומה לזו הנזכרת בפירוש רב נתן אב הישיבה.

בתשובת הרי"ף מוצגת שיטה הדורשת כפילת התנאי בכל גט הניתן על תנאי, כפי שעולה מלשון השואלים: 'החלוק בתנאים אלו בין הגיטין וזולתם'. ב'גיטין' הכוונה לגט הניתן על תנאי. הם אינם מחלקים בין סוגי גיטין שונים ומסתבר שכוונתם לכל הגיטין. הם שואלים מהו הדין ב'זולתם', דהיינו בתחומי הלכה נוספים. אף תחילת לשון התשובה של הרי"ף מורה כן: 'דין התנאים בגט מפורש בפרק מי שאחזו קורדיקוס'. הרי שנקודת המוצא של התשובה היא העמדה המגבילה את הצורך לנסח כפי משפטי התנאים בגט, בלי לציין כל הגבלה לכמה מסוגי הגיטין.

הרקע להגדרה העמומה של המקרים שבהם יש צורך לכפול את התנאי הוא שמקורות אלה שאבו את הדברים מתוך 'ספר התנאים'. מקור הלשון הלא ברורה הוא העמימות והמשמעות הכפולה הקיימים בגוף דבריו של ר' שמואל בן חפני עצמו. הגאון ציין את תקנת שמואל בגט שכיב מרע כמקור אמוראי מפורש, הפוסק שיש לכפול את התנאי. על כן הוא ציין בפירוש את גט שכיב מרע, תוך שהוא מוסיף כי כך הוא הדין במה שדומה לגט זה, אם כי סתם את דבריו ולא ביאר למה כוונתו. כבר עמדנו על כך (לעיל, סעיף ג) שהוא עצמו התנסח בניסוחים שונים, וניתן להסיק מהם מסקנות שונות על גבולות המקרים שיש צורך לכפול בהם את התנאי. עמימות זו הביאה לכך ששלושת המקורות המתייחסים לדברי ר"ש בן חפני, שכולם שווים בכך שאינם מזכירים קידושין אלא רק מקרים של גט, השתמשו בניסוחים שונים לציון שיטתו. לשון השואלים את רב האי התמקדה במה שמפורש בדברי ר' שמואל בן חפני – גט שכיב מרע – והתעלמה מן

33 מסתבר שנקודת הדמיון בין המקרים היא העיסוק המשותף שלהם בתנאי של 'אם לא', כאשר המניע לנתינת הגט הוא היעלמותו של הבעל.

המקרים הדומים. מן הלשון שבה ציטט פירוש רב נתן את 'ספר התנאים' ניתן להבין שיש לצרף לגט שכיב מרע אף מקרה של תנאי 'אם לא באתי'. לשון הכותרת של רב נתן (ואולי הסיכום של השואלים את רב האי) מניחה שמה שדומה לו הוא כל הגיטין. סוף דבר, מקור העמימות הוא בדבריו של הגאון עצמו ב'ספר התנאים', והניסוחים המאוחרים נשענו על דבריו וסיכמו אותם בדרכים שונות.

ד. בין שתי השיטות

לאחר ביסוס הקביעה בדבר קיומן של שתי שיטות גאונים, נברר את היחס ביניהן. נחתור להבין את ההבדל בין השיטות ואת הרקע לעמימות שבניסוח שיטת ר"ש בן חפני מתוך התחקות אחר תהליכי הדיון ושלביו במקורות שהובאו לעיל.

ר' שמואל בן חפני הביא את שיטת רס"ג שאין אנו צריכים תנאי כפול אלא בגיטין ובקידושין בלבד, בלא שציין את המקור של השיטה בספרות חז"ל ובלא שהסביר את טעם הדבר. את המקור לשיטת רס"ג ואת הסברה הביא הרי"ף: 'ולמה נתפרשו כל הדברים הללו בגיטין וקידושין, לזה לא מצאתי טעם, אבל לא מצאתי לרבותינו שיזכרום אלא בהן'.³⁴ הרי"ף קובע אפוא שמקורות חז"ל מחייבים כפילת תנאי בגיטין ובקידושין דווקא. בראש המקורות הללו יש לציין את המשנה בקידושין, שממנה בוודאי עולה שרבי מאיר דרש לכפול את התנאי בקידושין. ברם, ר' שמואל בן חפני עצמו לא הסתפק בהישענות על המשנה בקידושין ובחן את שאלת הפסיקה של ר' מאיר, הדורש לכפול את התנאי, במסגרת סוגיות התלמוד. עיקר חידושו של הגאון הוא הצבעה על תקנת שמואל בגט, שאותה ראה כפסיקת הלכה כר' מאיר שיש לכפול את התנאי, בד בבד עם הגבלתה למקרה האמור בתקנה. מכאן ואילך עבר מרכז הכובד של שיטתו מן המשנה בקידושין לתקנת שמואל בגט שכיב מרע. מתוך כך הציע ר"ש בן חפני ניסוח מחדש ומצומצם יותר לשיטה המשקפת את תקנת שמואל: יש צורך לכפול את התנאי רק בגט שכיב מרע ובמקרים דומים לו. נכון הדבר שהגאון היה יכול להמשיך ולאחוז בשיטת רס"ג, שיכולה לעלות בקנה אחד עם עיגון השיטה בתקנת שמואל, תוך ציון שקידושין שייך למסגרת של מקרים הדומים לגט שכיב מרע. ברם, נראה שר' שמואל בן חפני סבר שנכון לצמצם את הדרישה לכפול את התנאי ולדרוש אותו רק במקום שבו

34 תשובת הרי"ף, לעיל הערה 30.

נפסק במפורש בתלמוד שיש לכפול את התנאי, ולכן צמצם את כפילת התנאי למקרה האמור במפורש בתקנת שמואל.

ה. 'ובמה שיש בדינם' – עמימות ופתרונה

ר' שמואל בן חפני מציין, תוך שהוא מצמצם את דברי רס"ג, כי אותו דין יחול גם במקרים הדומים לגט של כוהן שכיב מרע. ברם, הואיל והוא לא ציין במפורש את זהותם של אותם מקרים דומים, דבריו נתפרשו בפנים שונות. ניטיב לעמוד על שיטתו של ר"ש בן חפני אם ניתן את דעתנו לטעם העומד בבסיסה.³⁵ מדוע הוא תיאר באופן שיטתי את תקנת שמואל העוסקת בגט שכיב מרע בכוהן?³⁶ דווקא?³⁷ ייתכן שההסבר לכך נעוץ בכלל שהגאונים נקטו להלכה, שהאומר 'מעכשיו' אינו צריך לכפול את תנאו,³⁸ והוא הדין בכל תנאי 'על מנת', ש'כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי'. לאור זאת, יש להעמיד את כל הסוגיות התלמודיות העוסקות בניסוח של תנאי לפי 'משפטי התנאים'

35 את ההצעה המובאת להלן הציע לי ד"ר שטמפפר בשם הרב יונתן רוזין.
 36 כך מפורש בדבריו שהובאו לעיל מ'ספר התנאים', בפירושו לתורה ובספר הגירושין. לדבריו ב'ספר התנאים' ראה בקטע פירקוביץ (לעיל, סעיף ב); לפירושו לתורה, ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 210. שטמפפר עמד על כך שר' שמואל בן חפני הסתמך בפירושו לתורה על הלכות גדולות, ושם מופיע שתקנת שמואל עוסקת במקרה של כוהן שכיב מרע (ראה: ע' הילדסהיימר [מהדיר], הלכות גדולות, ב, ירושלים תש"ם, הלכות גיטין, עמ' 172). נוסף שבעל הלכות גדולות העתיק את הדברים מהלכות פסוקות. ראה: הלכות פסוקות, מהדורת ס' ששון, ירושלים תשנ"ט, עמ' שלט. לספר הגירושין, ראה הכותרת שנתן ר' שמואל בן חפני לפרק כד בספר הגירושין: 'המאמר על דין תנאי הכהן המגרש את אשתו כשהוא חולה ורוצה להחזירה אם יבריא מחולי זה'. ראה: שטמפפר, שם, עמ' 209. נוסף שהמרדכי בגיטין, סימן קעח (מ"א רבינוביץ, 'ספר המרדכי למסכת גיטין והלכות הגט', מחקרים ומקורות – מאסף למדעי היהדות, ב, בעריכת ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן, עמ' 747-748), מצטט את נוסח השאלות לתקנת שמואל: 'אתקין שמואל בגיטא דכהני אם לא מתי, ומציין שכן פירש רב דניאל גאון את הסוגיה (על זהותו של מר דניאל ראה בדברי רבינוביץ, שם, עמ' 749). נעיר שהשאלות מביא את תקנת שמואל בשאלתא קנו במהדורת ש"ק מירסקי, ירושלים תשל"ז, עמ' ק, אבל בעדי הנוסח השונים המפורטים אצל מירסקי אין תיעוד לנוסח אשר גרס בדברי שמואל 'דכהני'. את נוסח המרדכי הבאתי לעיל על פי נוסח הפנים שקבע רבינוביץ, המבוסס על כ"י בודפשט. ברם, במדור חילופי הנוסח מציין רבינוביץ כי בכ"י פריס 407 הגרסה היא 'גדולות' במקום 'בשאלות'. אכן, המרדכי מציין לנוסח הלכות גדולות שכבר צוין לעיל.

37 אף שר' שמואל בן חפני עצמו העיר בפרק כד של ספר הגירושין שאין לכך משמעות הלכתית, וכי תקנת שמואל תקפה בכל גט שכיב מרע, גם שכיב מרע שאינו כוהן. ראה: שטמפפר, דרישות (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 213.

38 פסק זה מופיע בתשובת רב האיי שהובאה לעיל, הערה 29.

במקרה של תנאי 'אם'³⁹ עם זאת, יש לזכור שרק שכיב מרע שאינו כוהן אשר חפץ לפטור את אשתו מייבום יכול לגרשה מעכשיו, אבל כוהן שכיב מרע אינו יכול לעשות כן, כי אם יבריא הוא לא יוכל להחזירה. על כן, כוהן שכיב מרע החפץ לפטור את אשתו מייבום נזקק בהכרח לגרשה בגט על תנאי לאחר זמן. זה אולי המקרה היחיד שנוזקק בפועל למשפטי התנאים. לפי הסבר זה, יסוד דברי ר' שמואל בן חפני אינו נעוץ בצמצום כפילת התנאי למקרה האמור בתלמוד במפורש אלא בצמצום דה־פקטו של הדרשה למקרה של תנאי 'אם'. אם כן, מסתבר שכוונת הגאון בביטוי 'הדומה לו' הייתה למקרים נוספים של תנאי 'אם' שאינו מעכשיו, אם יהיו מקרים כאלה.

1. גורל שיטתו של ר' שמואל בן חפני

שחזרנו על פי 'ספר התנאים' ומקורות מן המאה האחת עשרה את קיומן של שתי שיטות של הגאונים. רס"ג הגביל את הצורך לכפול את התנאי לגיטין ולקידושין, ואילו ר' שמואל בן חפני הגביל את הצורך לגט שכיב מרע ולמקרים דומים לו. שתי שיטות אלה היו מוכרות לחכמים שפעלו במאה האחת עשרה. ברם, במקורות מאוחרים יותר אבד זכרה של שיטת הגאון. למן המאה השתים עשרה ואילך מתייחסים הראשונים רק לשיטת רס"ג, אם כי במקצת המקורות היא נקראה על שמו של ר' שמואל בן חפני ושמו של רס"ג אבד כליל מן הדיון.⁴⁰ היעדר גישה של חכמי אירופה במאה השתים עשרה לכתבים המקוריים של הגאונים, שנכתבו ערבית־יהודית, הביא לכך שהם שאבו את ידיעותיהם מכתבי הראשונים שקדמו להם. הואיל ומי מקודמיהם דן בשיטת רס"ג ולא ציין את שיטתו של ר' שמואל בן חפני, אבד זכרה של שיטה זו, ומעתה נותר בספרות הרבנית הרושם שבספרות הגאונים הייתה שיטה אחת בלבד.

39 אינני טוען שהאמוראים הגבילו את הסוגיות דווקא למקרה של אם לאחר זמן, אלא שכך עשו הגאונים שפסקו כי אין צורך לנסח תנאי של מעכשיו לפי משפטי התנאים.

40 שטמפפר העיר על מקרה דומה, שבו שיטה של ר"ש בן חפני נקראה על שם רב האיי גאון. ראה: "צ שטמפפר, "הלכתא כבתראי" – גישות שונות בתקופת הגאונים, שנתון המשפט העברי, כב (תשס"א–תשס"ג), עמ' 433 והערה 85.

Table of Contents

English Section

Editorial Statement	7*
New Genizah Documents:	
Three Fragments on Practical Medicine in Medieval Egypt	
Amir Ashur and Efraim Lev	9*
English Summaries	36*

Hebrew Section

The Benefits of Marriage:	
A Case Study of the Reception of Late Midrash in the Genizah	
Yachin Epstein and Moshe Lavee	13
Judges' Duties: A Reconstruction of an Anonymous Judeo-Arabic	
Halakhic Commentary	
Neri Yeshayahu Ariel	51
Autograph Instructions by Maimonides regarding Aid to the Needy and	
to Functionaries	
Amir Ashur	83

Rav Sherira's Glossary of Tractate Shabbat from the Babylonian Talmud Dan Greenberg	95
Between Sicily and the Near East: the Sicilian Expulsion in the Cairo Genizah Abraham David	141
The Opinions of Babylonian Geonim Regarding the Requirement of Dual Condition Mayer Lichtenstein	169
The Contribution of the Early Sheilta to the Research of the Editing Process of the Tractate Sukka in the Babylonian Talmud Rabin Shustri	183

GINZEI QEDEM

Genizah Research Annual

GINZEI QEDEM

Genizah Research Annual

Volume

9

2013

Editor

Y. Zvi Stampfer

THE FRIEDBERG
GENIZAH PROJECT
מכון
בן צבי

Editorial board:

Menahem Ben-Sasson (The Hebrew University, Jerusalem), Haggai Ben-Shammai
(Hebrew University), Robert Brody (Hebrew University), Y. Zvi Stampfer
(Ben-Zvi Institute, Jerusalem)

International Advisory board:

Mark R. Cohen (Princeton University), Neil Danzig (Jewish Theological Seminary of America),
James Diamond (University of Waterloo), Yaakov Elman (Yeshiva University),
Mordechai A. Friedman (Tel-Aviv University), Menahem Kahana (Hebrew University),
Stefan C. Reif (Cambridge University, UK), Sarah Stroumsa (Hebrew University)

Cover design and concept: Dvora Lifschitz
Language editing: Yehezkel Hovav
English editing: Michael Maoz
Editorial assistant: Avihay Gamdani
Typesetting and printing: Graphit Press Ltd., Jerusalem
Production: Michael Glatzer

Cover illustration:
Ms. CUL T-S 16.378; reproduced here with the permission of the Syndics of Cambridge
University Library

Printed in Israel

Ginzei Qedem is produced by the Ben-Zvi Institute of Yad Izhak Ben-Zvi and the Hebrew
University of Jerusalem on behalf of the Friedberg Genizah Project.

© All rights reserved to the Friedberg Genizah Project.

A joint venture between the Jewish Manuscript Preservation Society and the Friedberg Genizah
Project

ISSN 1565-7353

Copies of this journal may be ordered from
Yad Izhak Ben-Zvi, POB 7660, Jerusalem 91076; fax 972-2-5398838
bookstore@ybz.org.il